

РЕЦЕНЗІЇ

Сергій Рабінович

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Львівського національного університету імені Івана Франка,
завідувач Лабораторії прав людини і громадянина
імені академіка Петра Рабіновича
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України

Олексій Стовба

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри прав людини та юридичної методології
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
головний науковий співробітник
Національного наукового центру
“Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса”
Міністерства юстиції України

МИСТЕЦТВО ДОБРА І СПРАВЕДЛИВОСТІ:
ПРАКТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА *

Нещодавно побачила світ нова праця знаного українського теорійника права й конституціоналіста, доктора юридичних наук, професора кафедри загальнотеоретичного правознавства та публічного права Національного університету “Києво-Могилянська академія” Миколи Івановича Козюбри: монографія “Практична філософія права”¹. Книжка під такою назвою вийшла вперше не тільки в Україні, а й, наскільки нам відомо, щонайменше на пострадянському просторі. Справа, звісно, не тільки у новизні та привабливості назви цієї цікавої наукової розвідки, а головню – у змістових особливостях виконаного дослідження.

Монографія втілює здобутки багаторічної праці автора на ниві теорійної та практичної юриспруденції, зокрема на посаді судді Конституційного Суду України, а також напрацювання, здійснені під час викладання на факультеті правничих наук у Києво-Могилянській академії. Як зазначає щодо цього сам науковець, зміст книги – це результат філософських роздумів передусім правника з великим не тільки теоретичним, а й практичним досвідом (с. 22). Вочевидь саме ця, практично-досвідна, складова чималою мірою визначила специфіку дослідницького підходу М. І. Козюбри.

* Рецензія на монографію Миколи Козюбри “Практична філософія права”.

¹ Микола Козюбра, *Практична філософія права: монографія* (Дух і Літера, 2024).

Дослідження відкриває наукознавчий розділ, присвячений співвідношенню філософії права, правознавства і науки (розділ 1), після чого слідує рубрики, що стосуються онтологічних (розділ 2), гносеологічних (розділ 3) та аксіологічних проблем права (розділ 4). Така загалом традиційна композиційна структура стала основою для розгортання оригінального й практично-орієнтованого підходу до осмислення проблем філософії права.

Сторінки книжки дихають вираженістю й поміркованістю, вправно збалансованим висвітленням правових позицій. Це дає змогу читачеві відчути як багатогранність права, так і ту духовну напруженість, яку дає присутність у практичних правових проблемах моральної складової.

Червоною ниткою кризь усе дослідження проходить наголос на духовному вимірі права і на неприпустимості зведення права до об'єкта самої лише правничої науки. За переконанням М. І. Козюбри, філософський рівень розуміння права, на відміну від рівня науково-теорійного, втілює насамперед його ціннісно-світоглядне сприйняття. З огляду на це докладна увага в роботі приділена проблемам правової аксіології й, зокрема, справедливості як визначальній сутнісній ознаці права.

Методологічними засадами отримання нового філософсько-правового знання в дослідженні стали взаємодоповнення та синтезування відмінних підходів до освоєння правової реальності. Йдеться про доповнюваність раціонально-логічного та образно-чуттєвого, притаманного, зокрема, для сфер мистецтва, моралі й релігії; про сполучення й синтезування різних типів ставлення до соціальної дійсності: пізнавального, оцінювального й практичного (с. 109, 232–233).

До нетривіальних і науково значущих результатів аналізу співвідношення пізнавального й ціннісного аспектів у праві належить, зокрема, така теза М. І. Козюбри: навіть незважаючи на те, що 'пізнавальний момент у нормі може бути виражений викривлено, а іноді виступати як повна ілюзія' (с. 238), ціннісний зміст юридичної норми може при цьому відповідати об'єктивним потребам суспільного розвитку.

У роботі мовиться також про доповнюваність і синтезування здобутків різних типів праворозуміння: юридико-позитивістського, соціологічного та природно-правового. Таке синтезування, вважаємо, виражає буттєву діалектику суцього і належного, яку переконливо розкриває (щоправда, не вживаючи відповідного терміна) автор, показуючи, як протягом століть змінювався характер суспільної й державної нормотворчості (с. 236–239). Саме конкретно-історичний підхід до розгляду соціальної генези й трансформацій юридичного належного дав змогу авторові дійти й інших висновків, цінних у методологічному аспекті:

Належне – це не метафізична категорія і не ідеологічна конструкція, що не підлягає будь-якому раціональному поясненню <...> Воно не відокремлене від наявного непроникливим розмежувальним муром. Не слід зводити належне також до бажаного

чи можливого <...> Належне – це не те, що може бути, а може й не бути, а те, що повинне (має) бути, тобто потенційно здатне перетворитися в наявне, суще, якого поки що не існує, хоч передумови для його виникнення у реальному житті наявні <...> Належне неодмінно спирається на наявне, є наслідком його творчого відтворення, критичної оцінки суб'єктами нормотворчості та водночас засобом перетворення наявного. Це, по суті, проєкт його поліпшення, який набуває втілення у відповідній моделі належного – юридичній нормі. Вона не є продуктом чистої волі законодавця чи іншого нормотворчого суб'єкта, чимось протилежним, несумісним із наявним (с. 235–236).

Синтезування сущого й належного в праві ґрунтується на соціально-історичному досвіді поколінь, який акумулює в собі потреби соціального розвитку (с. 236). Тож можна зауважити, що визначальним інструментом вирішення чільної філософсько-правової проблеми – співвідношення сущого і належного фактично стають діалектичний і соціально-потребовий підходи, що вкотре засвідчує їхній евристичний потенціал.

Доволі вдалим у роботі став також і відбір як проблемних правових ситуацій, так і концепцій провідних зарубіжних філософів права (Г. Радбрух, А. Кауфман, Р. Алексі, Р. Дворкін та ін.), які демонструють практичну єдність позитивності права та його справедливості.

Викладення матеріалу розвідки у стилі, який сам науковець у передмові до книжки влучно означив як “дискусійно-провокативний”, спонукає до розмірковувань полемічного характеру, зокрема, до розважань над проблемами праворозуміння і методології правового пізнання.

Так, дослідник висновує, що

різноманітність підходів до праворозуміння та їхній динамізм демонструють не тільки складність, багатоаспектність і багатовимірність явища, яке ми іменуємо правом <...> а й, на відміну від цих явищ, непереборну невичерпність його осягнення, що робить ілюзорним сподівання на те, що колись у дискусіях про праворозуміння ми зможемо досягти “єдино правильної”, “істинної” відповіді на питання “Що таке право?” (с. 106).

Останнє питання характеризується в монографії як ‘нерозгадана соціально-історична загадка’ (с. 102). Можливо, з огляду на це відповіді й самого автора на це питання не позбавлені, як видається, певної антиномійності. Так, з одного боку, дослідник погоджується з екзистенціалістичним баченням права як правильного вчинку або правильного рішення у конкретній ситуації, із часовістю та індивідуальністю права (с. 120–121). З іншого боку, вчений наголошує на тому, що ‘буття права передовсім не в наявному, сущому, доступному безпосередньому спостереженні через органи чуття, а в належному – цінностях та ідеалах, на яких воно “виростає” та функціонує’ (с. 132). Однак ідеали, на відміну від конкретних рішень, є загальними, а в певному (зокрема позитивістсько-номіналістичному) сенсі навіть можуть бути визнані позачасовими.

У зв'язку з цим М. І. Козюбра підкреслює неможливість суто наукового й формально-логічного розв'язання антиномій права. З огляду на це підходу вченого у багатьох випадках властивий певний філософсько-правовий “апофатизм”, за якого значно простіше дати відповідь на питання про те, що в конкретній ситуації не є правом, аніж, натомість, апіорно визначити поняття про нього. Однак відсутність такого апіорного визначення аж ніяк не перешкоджає вирішенню практичних правових проблем, значна частина яких, акцентує науковець, у різних правових системах розв'язуються переважно однаково (с. 123). Проте варто звернути увагу, що така однаковість не стосується вирішення низки контраверсійних ціннісно-оцінювальних правових питань як у різних правових культурах, так і в рамках відмінних ціннісних систем, що можуть співіснувати у рамках соціально-неоднорідного суспільства. У зв'язку з цим, зокрема, складно не погодитися з вельми значущим висновком про те, що

сучасне українське середовище, крізь призму якого “переломлюються” (“пропускаються”) правові цінності європейської (євроатлантичної) і загальнолюдської цивілізацій <...> доволі неоднорідне і суперечливе, що не може не відбиватися на особливостях українського права (с. 464).

Аналіз власне практичної філософії права передбачає звернення до *практики* – “правового праксису”, тобто людської діяльності, завдяки якій, власне, й існує право. За словами М. І. Козюбри, ‘право існує тільки там і тоді, коли воно діє, тобто втілюється у практичній діяльності людей незалежно від їхнього правового статусу’ (с. 20). З цим неможливо не погодитися. Як відомо, розділом філософії, який вивчає людську діяльність, є праксеологія. У вітчизняному правознавстві вивченню якраз праксеології права приділено значно менше уваги, аніж дослідженню онтології, гносеології й аксіології. Тому можливе й поглиблене звернення до теорійних аспектів означеної теми, що, зважаючи на назву монографії, могло б заповнити важливу прогалину в українській філософії права. Однак, попри це, у структурі роботи окремого розділу з праксеології права немає.

Як можна припустити, ця особливість є наслідком певної “розщепленості” авторського задуму, на що, зрештою, вказує у передмові сам М. І. Козюбра (с. 7). Рецензована робота спочатку планувалася як підручник з філософії права, але згодом, у процесі написання, перетворилася на монографію. Водночас, якщо підручник вимагає системного викладу матеріалу з усіх розділів відповідної дисципліни (онтологія, гносеологія тощо), то в монографії природно це не є обов'язковим. Відтак, на відміну від підручника, у монографії відсутність розділу “Праксеологія права” може бути цілком виправдана. І безперечно, саме практико-філософським слід визнати як спосіб постановки автором розвідки багатьох проблемних питань (‘чи є судова правотворчість аномалією чи іманентною властивістю правосуддя?’, ‘що

споріднює право з мистецтвом?» та ін.), так і підхід до розгляду актуальних проблем застосування й тлумачення права в національному судочинстві, практиці зарубіжних і міжнародних судових органів.

Духовно-ціннісна складова практичної філософії права, обмеженість можливостей науки в осягненні правової матерії спричиняються до таємничості й загадковості права, на яку слушно вказує М. І. Козюбра. Справді, наука навряд чи здатна допомогти відповісти на питання про конкретний ціннісно-нормативний зміст категорій людської гідності, добра та справедливості, неодноразово згаданих у монографії. Слід безумовно погодитись із тим, що правнича (як зрештою, мабуть, і інша) наука як така не придатна для вирішення незмінно гострих ціннісних проблем юридичного регулювання, зокрема абортів чи евтаназії, проблем допустимості й кількості жертв під час звільнення заручників тощо (ці та інші цікаві практичні приклади на сторінках рецензованої праці докладно прокоментовано).

Які ж відповіді пропонує книжка на питання з розряду “вічних”: як у соціально неоднорідному й мультикультурному суспільстві визначити, які ж саме із правових рішень відповідають потребам суспільного розвитку і чи пізнавані критерії об’єктивності таких потреб? Щодо цього читач, мабуть, може впевнено дійти соціологічного висновку про факт релятивності змісту багатьох морально-правових рішень у різних культурах і цивілізаціях. Не випадково саме ціннісний релятивізм як позицію, що впливає із сутності демократії, обґрунтували у своїх працях ще Г. Кельзен і Г. Радбрух. Сам же автор займає тут позицію, що її можна позначити як поміркований гносеологічний оптимізм, який відкидає лише радикальний релятивізм як ‘повне заперечення можливостей людського розуму у поглибленому осягненні права’ (с. 108). Із дослідження випливає висновок про особливу роль інтуїтивних, заснованих на практичному досвіді, шляхів осягнення ціннісного змісту правових рішень. На нашу думку, із цим висновком слід погодитися – погодитися, зауваживши водночас, що зміст морально-правових інтуїцій теж зумовлений соціокультурно, а тому такий зміст неминуче є ціннісно релятивним.

Наприкінці хотілося б звернути увагу на момент, який сам автор влучно характеризує як непростий і доволі делікатний. Йдеться про використання російськомовних наукових джерел, зокрема праць російських авторів. Дуже виважений підхід М. І. Козюбри до вирішення цього питання став чинником, який у багатьох випадках уможливив лише підвищити обґрунтованість положень виконаної розвідки.

На завершення зазначимо, що, як і кожна справді філософська праця, монографія не пропонує готових відповідей, натомість запрошуючи читача стати співрозмовником автора, допомагаючи поринути в глибину онтологічних, епістемологічних та аксіологічних проблем правознавства. Даючи виятково цінний матеріал для поглиблених філософсько-правових роздумів,

книжка змушує замислитися над буттєвими основами права та шляхами правового пізнання. Над юридичним мистецтвом добра і справедливості, осягненню якого присвятив свою “Практичну філософію права” професор М. І. Козюбра, завдяки чому до дискурсу про це мистецтво отримали чудову нагоду долучитися також вдячні автори цієї рецензії.

Козюбра М. І. Практична філософія права: монографія. К.: «Дух і літера», 2024. 496 с.

Монографія присвячена аналізу філософсько-практичних аспектів складного, багатобарвного, багатовимірного і все ще значною мірою утаємниченого феномену права. Під цим кутом зору у ній здійснена спроба поглибленого осмислення онтологічної, гносеологічної та аксіологічної природи права, його взаємозв'язків із наукою, релігією, мораллю і мистецтвом. Основна увага зосереджена на демонстрації того, як «працюють» надбання філософії права у процесі практичної юридичної діяльності. З цією метою у монографії використані рішення конституційних судів, Європейського суду з прав людини й інших судів.

Для науковців, юристів-практиків, науково-педагогічних працівників вищих правничих навчальних закладів, докторантів, аспірантів, магістрантів зі спеціальностей «Право» і «Міжнародне право», усіх тих, хто цікавиться філософією права та можливостями її практичного застосування.

ПРАВО УКРАЇНИ • 2024 • № 8 • 136-141